

Tomáš Malý
– **Vladimír Maňas**
– **Zdeněk Orlita,**
Vnitřní krajina zmizelého
města: Náboženská
bratrstva barokního Brna,

Brno: Statutární město Brno –
Archiv města Brna 2010, 377 s.
ISBN 978-80-86736-19-8.

Kniha, která má ve svém názvu sousloví „vnitřní krajina“, navozuje dojem, že se bude patrně snažit o postižení něčeho jen stěží hmatatelného a související s niternými hnutími lidí, anebo spíše jejich duší. Samotný termín může upomínat i na jednu z knih českého geologa a klimatologa, která sleduje rovněž něco pominulého a jen těžko zachytitelného, co rezonuje v lidské duši při setkávání se s okolním světem (Václav Cílek, *Krajiny vnitřní a vnější*, Praha: Dokořán²2005). Tři historikové, jeden z nich navíc muzikologického školení, tak ve své knize nabízejí něco víc než „jen“ analýzu struktury a fungování četných náboženských bratrstev v Brně v dlouhém období od konce 16. po závěr 18. století. Nijak se totiž netají záměrem přiblížit se prostřednictvím této velmi objektivní a erudované analýzy i k něčemu zdánlivě nepostižitelnému – mikrosvětlu kolektivní i osobní zbožnosti části obyvatel barokního Brna. Autoři proto operují s pojmy jako „antropologický předpoklad“ (s. 31), což jim dává možnost pokusit se převést obecné kategorie barokní religiozity do více individualizovaného světla. Vstupují přitom na velmi málo probádaný terén, jehož mapování je v brněnském případě z velké části garantováno právě autory této knihy. Vedle četných studií lze zmínit zejména vynikající publikovanou disertaci Tomáše Malého, který na základě fondu brněnských raně novověkých testamentů představil pozoruhodnou sondu do náboženských představ a zbožného chování měšťanů v Brně (Tomáš Malý, *Smrt a spása mezi Tridentinem a sekularizací: Brněnští měšťané*

a proměny laické zbožnosti v 17. a 18. století, Brno: Matice moravská 2009). I v této knize ostatně představují testamenty významný pramen pro zkoumání působnosti brněnských bratrstev. A také zde se autoři přibližují ke zdánlivě efemérní kategorii „spásy“, respektive k eschatologickým představám brněnské křesťanské obce.

O čem vlastně kniha pojednává? Jednoduše lze shrnout, že autoři zkoumají v prostředí Brna raného novověku náboženská bratrstva jako zvláštní laická sdružení v rámci katolické církve. Působnost těchto více či méně uzavřených sdružení ale přesahovala ryze náboženskou oblast, tedy zapojení věřících do církevního provozu a zvyšování jejich zbožnosti. Činnost bratrstev je možné v rámci městského společenství sledovat i v sociální a kulturní sféře. Organizovala především pohřby svých členů a související zádušní servis, podílela se rovněž na dalších slavnostech, procesích, a představovala i patrony uměleckých zakázek. Jejich přesah do obecně kulturní sféry byl tedy značný. O to více s živými aktivitami těchto společenství kontrastuje bezmála „zahlazení paměti“ způsobené razantním zrušením bratrstev v rámci josefinských reforem, jež devastovaly nejen hmotné svědectví, ale i „vnitřní mentální struktury“. Toto téma zpracovává kniha ve čtyřech kapitolách. Úvodní stať V. Maňase obecně analyzuje principy zakládání a fungování bratrstev a následující studie T. Malého sleduje na základě testamentů sociální strukturu, oblibu a bohatství jednotlivých sdružení. Největší část je věnována „medailonům“ jednotlivých bratrstev z pera V. Maňase a Z. Orlity, přičemž možnost poznání je často limitována jen omezeným pramenným fondem (zejména kvůli absenci bratrských matrik). V závěru se všichni tři pokoušejí svůj výzkum syntetizovat a definovat význam členství v bratrstvech a jejich veřejného působení v Brně. Souhrn všech těchto kapitol poskytuje možnost „alternativního“ uchopení tématu, kdy spojuje striktně faktografické pasáže, ovšem nijak úmorné, s volnějšími interpretačními částmi.

Erudované zaměření tří historiků nastupující střední generace na „duchovní krajinu“ bezesporu dokládá, že se téma „sociál-

ních dějin náboženství“ v raném novověku stává etablovanou složkou domácí historiografie. Stejně tak to ukazuje, že si získává v nastupující generaci badatelů více než fundovaný základ. Pokud již od devadesátých let vstřebávalo domácí prostředí rozličné projevy „nového dějepiscevtví“, s příslušnými předchozími výjimkami, tak se nejprve do popředí zájmu dostávala témata před rokem 1989 z různých důvodů opomíjená – problematika aristokracie, dvorské kultury, všedního dne a mnohé další. Církevní dějiny, problematika konfesionality a konfesionalizace či „náboženská mentalita“ zůstávaly zdánlivě na okraji. Postupně se však vynořovaly práce autorů jako Veronika Čapská, Martin Král, Ota Halama, Josef Hrdlička, Pavel Král, Albert Kubišta, Pavel Kůrka, Petr Mata, Zdeněk Nešpor, Jana Opeřelová, Radmila Pavlíčková, Petr Zemek, aby byli zmíněni jen někteří. Tyto projevy zájmu o „religiózní problémy“ v širokém spektru od demonstrací konfesijního nepřátelství přes analýzy církevních struktur až po aspekty niterného náboženského prožívání přitom mohly navazovat na výjimečné počiny badatelů starších generací (opět jen výběrově zmíníme např. Ivanu Čornejovou, Zdenka Hojdu, Josefa Macka, Jaroslava Pánka, Josefa Polišenského, Josefa Válku ad.). Recenzovaná práce se tak plně řadí do dnes již širokého proudu zájmu domácího dějepiscevtví o problematiku náboženství v raném novověku. Navazuje přitom v rámci studia bratrstev nejen na etablované zahraniční bádání, ale i na domácí výzkum, který se v současnosti již neomezuje jen na zakladatelské práce Jiřího Mikulce (Jiří Mikulec, *Barokní náboženská bratrstva v Čechách*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2000; Tomáš Jiránek – Jiří Kubeš [eds.], *Bratrstva: Světská a církevní sdružení a jejich role v kulturních a společenských strukturách od středověku do moderní doby*, Pardubice: Univerzita Pardubice 2005). Recenzovaná kniha je nicméně svým monograficko-mikrohistorickým způsobem zpracování velmi výjimečná.

Termín „vnitřní krajina“ je v rámci zkoumání náboženského prostředí raně novověkého Brna volen velmi případně, protože dobře vystihuje propojenost „topografické-

ho“ i „spirituálního“ výměru této historické problematiky. Osobně je pro mě jednoduché říci, že se mi kniha líbí, oceňuji erudici autorů a poctivý badatelský přístup. Jako historik umění kladně hodnotím i pozornost, kterou věnovali obrazovým přílohám, jež vedle historické ikonografie ukazují především tisky a umělecká díla spojená s činností bratrstev. V tomto směru se autoři podíleli i na speciální výstavě a katalogu (Vladimír Maňas – Zdeněk Orlita – Martina Potůčková [eds.], *Zbožných duší úl: Náboženská bratrstva v kultuře raněnovověké Moravy*, Olomouc: Muzeum umění Olomouc 2010). Výtvarná díla totiž opravdu představují téměř „jediné hmotné svědectví“ (s. 18), či spíše dobře viditelné projevy jejich existence. Obrázky s nápaditými popisky pěkně evokují tento zkoumaný „zmiřelý svět“, zajímavě zvláště v případech, kdy jen neilustrují, ale zachycují i „posvátně dotýkané“ předměty devocionálního charakteru. Vhodně je také používají jako osobité prameny. Již na počátku knihy prokazuje význam obrazového média barvitý popis Korompayova velkého plátna s božitélovým procesím v Brně roku 1748. Na druhou stranu ale autoři užívají i neautentický materiál, který jen romanticky revokuje analyzované děje (novodobá malba na obr. 59), což považují za zajímavou, ale věcně ne zcela vhodnou výjimku z pravidla. Přes nesporně pozitivní dojem z knihy nelze nezmínit pár poznámek, které nejsou ovšem míněny ani tak kriticky, jako spíše hledají odpověď na otázky, jejichž „naznačenosti“ (s. 17) jsou si vědomi sami tvůrci této knihy. Z některých otázek, u kterých jsem postrádal jejich přítomnost či odpovědi, mohu uvést ty, jež se týkají samotného členství v bratrstvech. Pokud kupříkladu John Bossy tvrdí, že členové bratrstev představovali 10-20 % dané populace (John Bossy, *Křesťanství na Západě 1400-1700*, přel. Lucie Johnová, Praha: Karolinum 2008, 81), pak by mě zajímalo, jaká byla situace v Brně a jaké množství lidí a proč stálo mimo bratrstva, případně jak se personálně a společensky stýkal svět bratrstev a cechů. To souvisí s onou uváděnou tezí o „masovosti“ barokní kultury s odkazem na J. Válku (s. 16). Další navazující okruhy témat se mohou týkat důvodů obliby jedno-

tlivých bratrstev, migrace členů a podoby vztahů „externích členů“ ke svým vzdáleným bratrstvům. Co třeba vázalo k brněnské měšťanské sodalitě členy z Dolního Slezska a jakých forem tyto vazby nabývaly (s. 244-250)? Za jednu z nejzajímavějších otázek považuji několikrát rozebíraný vztah bratrstev, respektive jejich představených a členů, k farnostem. Pokud se třeba upozorňuje v případě božitélového bratrstva svatojakubské farnosti na provázání farního kostela a jeho hlavního oltáře s privilegií bratrstva, a tím na žádoucí neizolování jeho členů ve farnosti, pak může zaujmout, že konfraternita sv. Barbory na Petrově byla naopak příkladně izolována v kostelíku své titulární světky, podobně jako tomu bylo u bratrstva P. Marie Pomocnice (s. 81, 108, 124, 127). Je přitom zřejmé, že vztahy farnosti a bratrstev mohly být dost napjaté a k nějakému idylickému sjednocení měly daleko (s. 235). To je snad případ a jezuitských sodalit, jež uzavřenosti v rámci koleje i náročnosti na své členy z principu kolidovaly s volnějšími farními bratrstvy. Přes jistou ideální normu tak patrně nedocházelo jen k popisované rivalitě mezi bratrstvy navzájem, ale i k tenzím uvnitř farností. Bližší zájem vyvolává i samo fungování členů v bratrstvech. Například, proč někteří členové svým bratrstvům nic neodkazovali a naopak nečlenové obdarovávali jiná bratrstva? Jak fungovalo zadávání uměleckých i dalších zakázek v bratrstvu, týkající se volby umělce, debaty nad ikonografií díla a formou jeho provedení? S vlastním působením souvisí i otázka, zda se někdy působnost bratrstev nepřečenuje, jako když se třeba brněnská škapulířová bratrstva považují za „doklad úspěšně se rozvíjející barokní kolektivní zbožnosti“ (s. 158), ale přitom o jejich činnosti a členech nic nevíme. Je také otázka, do jaké míry považovat vždy bratrstva za aktivního a v případě jezuitů elitního prostředkovatele potridentské katolické zbožnosti, když jsme informováni o zjevném „náboženském analfabetismu“ jejich členů, kteří měli jistě daleko k ideálu „nového typu individua“ (s. 209). Podobně lze zdůrazňovaný „nábožensko-symbolický“ rozměr vstupů konvertitů do bratrstev pragmaticky zmírnit praktickým oportunismem

a společenskou nevyhnutelností tohoto kroku (s. 244). Je ovšem pochopitelné, že daná pramenná základna neumožňuje nalézt uspokojivé odpovědi na všechny tyto otázky, stejně jako zde narážíme na klasický rozpor normy a praxe. V některých případech snad mohou pomoci analogie, například u měšťanské (italské) jezuitské sodality, u jejíhož specifického postavení i neúspěchu by mohlo čtenáře zajímat srovnání s osudy obdobných sdružení v Praze či Vídni (s. 204-224). Také některé obecnější otázky snad mohly být analyzovány více. Kupříkladu zánik bratrstev v éře josefinismu bylo možné provázat v rámci závěru s výraznějším zamyšlením o atmosféře rozvolňování „barokní zbožnosti“, a tedy i o příčinách úbytku popularity bratrstev, jak jej autoři pozorují již od šedesátých let 18. století. Z dalších již jen okrajových otázek by mě třeba zajímala praxe zádušních obřadů, respektive provádění či kontrola odkazů určených na sloužení často značného počtu mší. Bylo možné po řadu desetiletí trvajícího a narůstajícího počtu nových fundací, zvláště u exponovaných svatých, zaručit jejich individuální provádění?

Je zřejmé, že kniha je psána pro více zasvěcené čtenáře. I tak autoři správně volili heslář, který obsahuje výklad méně obvyklých výrazů. Jejich počet bych ale v tomto případě a na místě „laika“ rozhodně obohatil o další – např. cilicium, doxologie, kompletář, konsvetudináře, rorátní mše, střelná modlitba, teoforický, velum apod. Podobně věřím, že by větší přitažlivosti jinak pěkně napsané knihy prospělo nahrazování cizích slov náhradními českými výrazy. To však nic neubírá knize na čtivosti, zejména v případě popisů náboženských slavností v kulisách barokního Brna. Přes omezený počet pramenů a s maximálním vytěžením těch dostupných, například i obrazových, je obdivuhodné, jak sugestivně se autorům podařilo vykreslit svět brněnských barokních bratrstev a jejich zapojení do městského organismu. Pro tuto poctivou rekonstrukci „ztraceného světa“ bude kniha jistě oceněna nejen odborníky, ale i méně specializovanými čtenáři.